

La protecció del una qüestió

patrimoni natural, *cultural*

Les paraules «natura» i «cultura» semblen etimològicament condemnades a contraposar-se. És cert que natura prové del verb llatí *nascere*; és a dir, fa referència a l'estat primigeni de les coses, a les seves característiques originals inalterades. Pel contrari cultura vol dir inicialment conreu i és, per tant, la primera modificació important de la natura per part de l'home al neolític quan comencen a aparèixer els primers paisatges veritablement antròpics, fruit de la intervenció humana per transformar l'estat natural del medi. A partir d'aquest moment i bàsicament fins a l'idealisme del segle XIX, la cultura s'afirma a mesura que es distancia d'allò natural, primitiu.

Paral·lelament i de manera especial a Europa, però també a altres indrets del planeta, es produeix una substitució a gran escala dels paisatges «naturals» per paisatges «culturals», l'observació dels quals permet una lectura de l'evolució històrica de la seva ocupació i del sistema actual d'assentament i explotació; l'espai geogràfic és doncs un fet cultural, un producte social i, en definitiva, un recurs econòmic. La mateixa paraula «paisatge» es reserva, quan la geografia la incorpora a la seva terminologia, per a aquells paisatges resultants de la interacció entre l'home i el medi natural; la natura és la interacció entre l'home i el medi natural; la natura és la

«materia primera» i el paisatge el «producte manufacturat».

Medi natural, paisatge cultural

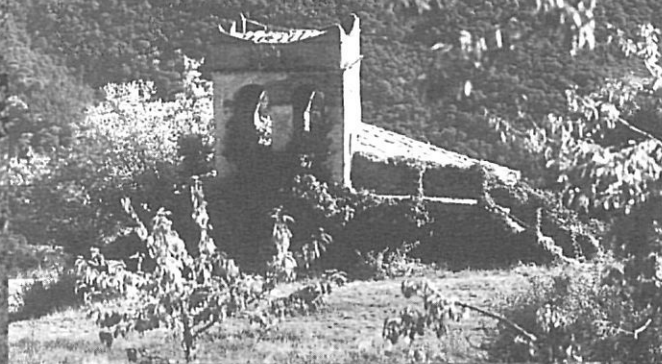
La utilització de l'adjectiu cultural presenta, doncs, per extensió, menys dificultats. Gairebé es pot arribar a l'afirmació holística que tot és cultural, en tant que pràcticament tot el que conforma el nostre entorn físic és resultat de l'acció de l'home. Es pot, en tot cas, aplicar, a un altre nivell, un criteri selectiu de caire qualitatiu, però de límits conceptuals sempre imprecisos: allò que avui no mereix la consideració de bé cultural ho pot ser demà amb l'únic atribut afegit del pas del temps.

Sant Llorenç del Munt,
al fons, Montserrat
i parcs naturals.

El castell de Requesens
a l'Albera.

Santa Susanna,
al Montseny,
mosaic de paisatges.

Més difícil es fa definir l'adjectiu natural. Si parlem d'espais naturals o de medi natural per referir-nos, en sentit estricte, com ho fa el geògraf Olivier Dollfus, a aquells indrets que no han estat modificats o alterats per l'home, és a dir a aquells que resten fora de l'*oïkumene*, l'espai utilitzat per l'home, això restringeix tant el seu ús que aquest resta limi-

Impartició de cursos de l'Escola del Patrimoni a les aules del Museu d'Història de la ciutat de Barcelona.

tat a les darreres i comptades zones «verges» a escala planetària, i tot i així no sense dificultats (d'una manera o altra, tot l'espai planetari pot considerar-se utilitzat o, si més no, utilitzable i, en tot cas, la intensitat de la seva utilització pot ser qüestió de temps, d'evolució tècnica o de la decisió de la societat –nova cultura mediambiental– de deixar les coses tal com estan); això resulta, però, inviable si parlem del medi «natural» a Catalunya o, pràcticament, a tota Europa, on la intervenció humana ha configurat en el transcurs de la història un paisatge «humanitzat», un veritable mosaic de terres agrícoles, forestals, pastures, nuclis urbans, xarxes de comunicació... Es fa necessari, doncs, utilitzar el qualificatiu «natural» en un sentit més ampli, aplicant-lo a tots aquells espais on la intervenció humana, passada o present, no ha arribat a alterar significativament la presència i la dinàmica de la resta d'elements, sòl, aigua, vegetació, fauna, que el conformen i on, per tant, són els fluxos d'energia establerts entre aquests elements i l'atmosfera els que regeixen el seu funcionament, sense que l'energia afegida o induïda antròpicament jugui un paper rellevant. El problema consisteix en determinar a partir de quin dintell d'antropització es considera que un espai deixa de ser «natural». Finalment cal incloure aquells espais on la intervenció humana ha produït la substitució del paisatge original per un altre on els elements dominants poden ser diferents, però que pot haver assolit un nou estadi climàtic o paraclimàtic; és el cas dels boscos mediterranis de pi blanc o dels boscos muntanyencs de pi roig, en substitució de l'alzina i el roure martinenc.

La cultura de la protecció

Si, com veiem, la definició del terme «natural» presenta dificultats, més complexa ha de ser la seva utilització com a argument a fi d'orientar determinades actuacions dels poders públics, preservant determinades àrees, o d'inspirar demandes socials vigorosament expressades (les campanyes «salvem...») reivindicant la protecció d'alguns indrets en raó dels seus valors «naturals». Resulta més clarificador admetre que avui a la nostra societat el concepte d'allò que es qualifica com a natural és bàsicament cultural; la valoració de la fauna, la flora, el paisatge, del medi en definitiva, respon fonamentalment a criteris socioculturals. Això no vol dir que no existeixin unes raons científiques, prospectives, que aconsellin el manteniment de determinats sistemes i equilibris, però això, en tot cas, condueix a plantejaments globals, d'ordenació del territori. La protecció de singularitats, la immobilització de determinats paisatges, la protecció estricta d'un llistat d'espècies –àdhuc amb una localització precisa que fa que allò que és protegit a un lloc no ho sigui a un altre–, la limitació de la intervenció humana a alguns indrets i no a d'altres, tot això constitueix un fet cultural amb connotacions diverses: estètiques, socials, econòmiques, sovint fent al·lusió a motius espirituals, simbòlics, fins i tot patriòtics.

Prop del Canal de Panamà hi ha un turó que fou declarat parc nacional amb el significatiu nom de «Soberania» durant el període nacionalista d'Omar Torrijos; és obvi que en aquesta declaració hi ha arguments que van més enllà de la preservació de l'erosió a la conca del canal. Ben segur, quan a l'any 1918 Alfons XIII signava la llei de declaració

de Covadonga com a primer parc nacional espanyol, el mite històric del bressol d'Espanya, potser hàbilment utilitzat per Don Pedro Pidal, marquès de Villaviciosa, tenia més pes que l'interès ecològic d'un paisatge calcari excepcional, però no més que d'altres del mateix massís. El propi marquès ho havia deixat ben clar en la seva intervenció davant el Senat per defensar la proposició de llei de parcs nacionals, quan, en referir-se a la creació de parcs nacionals, afirmava entre els aplaudiments entusiastes de la Cambra: «... Y siendo de España, tendrán forzosamente el carácter de Reconquista; de Reconquista sí, del territorio nacional, que si antes fueron los árabes los que nos conquistaron, hoy son las *arideces* las que nos conquistan» (subratllat en itàlica de la transcripció original); òbviament la creació del parc nacional de Covadonga es feia evident davant la força d'aquests motius, que el marquès reiterava un any més tard: «S.M. el Rey había comprendido que de la Montaña de Covadonga, de los Picos de Europa, ante los que se estrelló el poder del Imperio Romano primero y el de la Media Luna después, debía brotar la Nueva Reconquista de España, la expulsión de las *arideces* de la Patria».

Veiem, en el cas de Catalunya, com l'any 1920, des de les pàgines de *La Veu de Catalunya* i un any després des del butlletí del CEC, el poeta Ramon Surinyach i Senties defensava la protecció del bosc de Gresolet davant l'amenaça de compra d'aquesta propietat comunal per a la seva explotació per part de l'empresa «Carbones de Berga SA»: «La defensa d'un bosc té

Tagamanent,
patrimoni cultural
restaurat dins
d'un espai natural.

El Cap de Creus,
espai de valor
excepcional.

un sentit emocionant i concret de defensa de la Pàtria: un bosc és carn viva de la Pàtria. El bosc de Gresolet és un tros superbament lliure de la Catalunya somniosa de llibertat».

En l'actualitat ha canviat el llenguatge, però els motius que han portat a la protecció de determinats espais sovint són ben semblants: la creació d'alguns espais protegits ha estat el resultat de la pressió social, que barreja aspectes ecològics, estètics i patriòtics i, en ocasions, amb un cert protagonisme radical d'algun moviment erigit en «defensor de la terra».

Tot plegat, això no vol dir que els arguments culturals tinguin menys importància que els criteris suposadament científics, ans al contrari els primers arrenquen històricament de les idees d'una minoria il·lustrada i sensibilitzada i actualment es basteixen ja damunt una nova cultura mediambiental i fan possible un consens social entorn de la protecció d'espais naturals; els segons no són assumibles més que en el mesura que siguin prou divulgats i incorporats a aquesta cultura.

En efecte, en les darreres dècades s'ha produït una extraordinària divulgació dels temes relacionats amb el medi ambient, i la «bona salut» ambiental de l'entorn ha arribat a considerar-se com un requisit indispensable per a la qualitat de vida dels ciutadans, que té, a alguns països com el nostre, fins i tot un reconeixement constitucional.

Patrimoni natural, patrimoni col·lectiu

El que dóna coherència a la protecció de determinats espais naturals és precisament la seva concepció com a patrimoni col·lectiu, l'assumpció per part de la societat de la necessitat d'aquesta protecció, fonamentalment, per causa de dos criteris: d'una banda perquè ja és majoritàriament acceptat el fet que la preservació d'una propor-

Primera promoció d'alumnes del Curs bàsic postuniversitari de formació en patrimoni (1991) amb l'equip tècnic de l'Escola del Patrimoni de Barcelona.

ció determinada del territori en el seu estat «natural», que limita la seva artificialització, és una condició indispensable, com ja s'ha assenyalat, per als estàndards actuals de qualitat de vida; i això, si més no a primer cop d'ull, més per motius estètics, gairebé de confortabilitat visual, que per rigoreses reflexions entorn de l'equilibri ecològic, que es reserven per a problemes a escala planetària –canvi climàtic, efecte hivernacle– o per a altres problemes ambientals locals més punyents –contaminació de l'aire i de les aigües–; d'altra banda perquè l'adjectiu «natural» ha esdevingut una «imatge de marca» que afegeix valor als paisatges, cada cop més, objecte de consum, i a tot un seguit d'activitats relacionades bàsicament amb el lleure; hi ha una demanda d'espais naturals per part de la societat i cal, doncs, que hi hagi una oferta, però és obvi que aquí l'Administració no pot deixar que això es reguli únicament per les lleis del lliure mercat, ha d'intervenir per garantir la funció social que els espais naturals protegits han de complir.

Un model equilibrat de territori

El cas del Montseny pot resultar paradigmàtic. És, si més no, curiós que a la mateixa època que el marquès de Villaviciosa o en Ramon Surinyach feien enceses apel·lacions a sentiments

patriòtics i d'alta espiritualitat per defensar la protecció d'algunes porcions del territori, a la Mancomunitat de Catalunya es plantejava la preservació del Montseny en termes d'una més gran –diguem-ne– racionalitat. El conseller Jaume Bofill presentava una moció el dia 8 de febrer de 1922, on feia referència a l'obligació de

«l'Estat que no vol negligir l'interès comunal..., de mantenir o refer certs nuclis forestals... indispensables per a l'existència equilibrada del país» (itàlica afegida), i utilitzava com a arguments cabdals: la seva excepcionalitat biogeogràfica, la seva representativitat «amb una nitidesa gairebé didàctica» de les diverses zones de vegetació de Catalunya i, finalment, el seu caràcter de «veritable parc muntanyenc de la capital de Catalunya». Jaume Bofill avançava així els criteris que, encara als nostres dies, s'utilitzen per justificar la creació d'espais naturals protegits: l'excepcionalitat, la representativitat i l'ús públic, amb un sentit didàctic i de lleure, però sempre amb un rerafons pedagògic; a aquests arguments cal afegir el de la fragilitat, que obliga a esforçar-se a conservar allò que sembla amenaçat. Aquests són de fet els mateixos criteris que s'utilitzen per valorar i, per tant, protegir el patrimoni cultural.

Allò que resulta, però, més significatiu de les paraules del conseller Jaume Bofill és que faci esment del manteniment de superfícies forestals com a mitjà per aconseguir l'existència equilibrada del país, avançant-se així al concepte més recent d'ordenació equilibrada del territori. Cada vegada més s'accepta la idea que la creació d'espais naturals amb un grau més alt de protecció ha de respondre a la lògica imposada per un planejament ordenat i integrador del territori que defineixi les línies mestres per a la qualificació urbanística i l'assignació d'usos del sòl.

És obvi que la protecció d'espais considerats singularment, en una època en què encara no s'havia afermat

*Santuari del Corredor,
envoltat de pinèdes
de pi pinyer:
un paisatge cultural.*

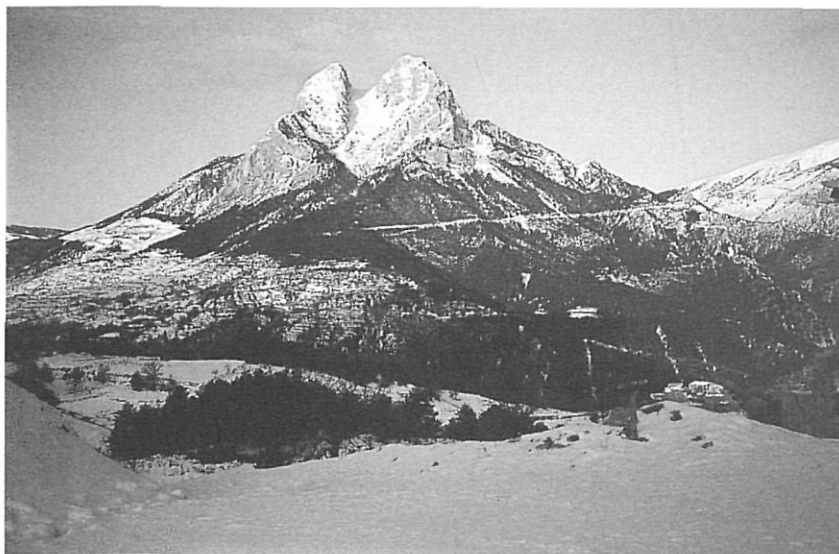
*Els llacs
de la Cerdanya,
part integrant
del paisatge pirinenc.*

aquesta concepció més global de l'ordenació del territori, ha permès preservar paratges d'innegable interès que, d'altra manera, podien haver estat degradats, sobretot en períodes de forta especulació urbanística i escàs –o inexistent– control democràtic per part de la societat; fins i tot s'ha arribat a configurar una xarxa, en el cas del cinturó de parcs que envolta la regió metropolitana de Barcelona, que té una coherència territorial indiscutible. Actualment, però, és inexcusable ja l'existència d'un model territorial, model que ha de determinar el Pla Territorial General de Catalunya, actualment pendent d'informació pública per part de les institucions implicades.

Tenim ja, doncs, –o sembla que tindrem aviat– el model teòric. El problema és com es gestiona. És difícil dur a la pràctica un planejament, per integrat, integrador i global que sigui, si l'administració que l'ha de gestionar es troba territorialment fragmentada fins a límits difícilment operatius i si els mecanismes de coordinació no funcionen o funcionen malament, fins i tot, dins d'una mateixa institució.

La gestió integrada del patrimoni

En aquest sentit, el cas del divorci entre la gestió del patrimoni cultural per una banda i del patrimoni cultural per una altra, com si es tractés de mons de galàxies diferents, n'és un bon exemple. Habitualment han estat compartiments ben diferenciats d'una mateixa o de diverses administracions els que s'han ocupat de la protecció i gestió dels béns culturals i de la protecció i gestió d'espais naturals, i són pocs els exemples de coincidència; com no sigui les possibilitats, poc utilitzades, que ofereix la legislació de protecció del patrimoni cultural per protegir alguns paratges naturals i, a l'inrevés, la inclusió de béns culturals dins d'alguns parcs naturals.

El Pedraforca, la muntanya bergadana per excel·lència.

Des d'aquestes línies s'ha intentat fer palesa l'aproximació entre els conceptes tradicionals de natura i cultura, fins al punt d'acceptar que la protecció dels espais que mereixen el qualificatiu de naturals és de fet una qüestió cultural, que assoleix el seu màxim suport quan arriba a integrar-se en la cultura dominant de la nostra societat. D'altra banda, és clar que els béns culturals –estàtics, els monuments, o dinàmics, la producció cultural– apareixen integrats al territori amb els valors naturals i això permet parlar simplement de patrimoni i de gestió del patrimoni, sense adjectius. En el doble sentit de protecció i de promoció o ús públic. Cal no oblidar que per a moltes comarques, riques en patrimoni cultural i natural, però immerses en la crisi del sector primari rural tradicional, la gestió d'aquest patrimoni constitueix una de les alternatives més viables per a allò que s'anomena desenvolupament endògen, dins la diversificació de les activitats econòmiques a les zones rurals, que camina decididament cap a una terciarització, on el turisme ha de jugar un paper cabdal.

En aquesta línia d'integració del patrimoni natural i el patrimoni cultural, els Serveis de Parcs Naturals i de Cultura de la Diputació de Barcelona han posat en marxa un programa d'activitats culturals que té com a element aglutinant primordial l'existència d'un

parc natural i, per tant, com a destinataris, d'una banda els municipis del seu entorn i d'altra els visitants d'aquest espai protegit.

Es pretén així cobrir bàsicament un triple objectiu: assajar una fórmula de co-gestió entre dos departaments d'una mateixa administració dedicats als àmbits cultural i del medi natural, per superar l'estanqueïtat d'aquests dos

campes abans esmentada; oferir als municipis del parc, sovint amb recursos migrats, la possibilitat d'implicar-se en un programa cultural que dinamitzi l'oferta pròpia i afavoreixi la intensificació dels vincles entre aquests municipis i la gestió del parc; i, finalment, explorar una nova forma de relació i comunicació entre el parc i els seus visitants, aportant un valor afegit qualitatiu a la seva visita.

Sota l'epígraf de «Viu el parc», aquest programa es va desenvolupar el maig de 1992 al parc de Sant Llorenç del Munt i l'Obac i enguany, intentant corregir els defectes d'aquesta primera edició, l'experiència es vol repetir a Sant Llorenç del Munt i iniciar al Montseny.

Cal, en tot cas, continuar explorant les modalitats de gestió integrada del patrimoni, que, en definitiva, es correspon amb aquesta concepció integrada i integradora del territori, dins la qual és imprescindible, ja, donar el salt de la teoria al planejament i del planejament a la pràctica diària.

Jordi Soler i Insa

és geògraf del Servei de Parcs Naturals de la Diputació de Barcelona